

Bauer Norbert¹

HAYNALD LAJOS ÉS AZ ERDÉLYI BOTANIKA

Keywords – flora, herbarium, history of science, education of natural history, Transylvania, Carpathians

Abstract – Lajos Haynald, „Beloved Bishop of Transylvania”, in addition to his ecclesiastical, public and political merits, did a great deal of research on the flora of Transylvania, which he called his second homeland. The recognition, that the Transylvanian flora was unexplored and preserves many undescribed species made Lajos Haynald a botanist for scientific purposes from an amateur herbarist. He wanted to serve science in addition to his own plant collections, through the purchase of collections, through the extensive support of botanists working in the area, and through the large-scale international exchange of plant specimens from Transylvania. His activities ranged from the support of natural history education in schools to the advancement of taxonomic research.

Haynald Lajos (1816–1891) a 19. századi egyházi és kulturális élet egyik kiemelkedő, Európa-szerte ismert alakja volt. Erdélyi püspökként, majd kalocsai érsekként tudását, vagyonát, kapcsolatrendszerét és befolyását felhasználva, folyamatosan az egyházért és a közjóért tevékenykedett. Haynald nevét a szakma nem feledte, egyháztörténeti és botanikai fórumokon életéről, tetteiről rendszeresen megemlékeznek, élettörténetét alaposan kutatták és kutatják napjainkban is (KANITZ 1889,

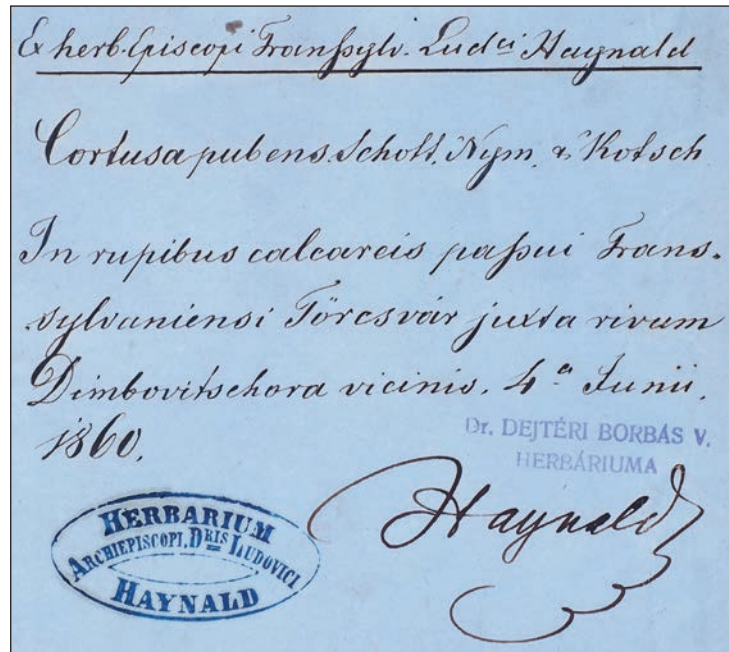
¹ Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest. E-mail: bauer.norbert@nhmus.hu

1890; KÓHALMI-KLIMSTEIN 1889; OMPOLYI 1889; HAEERLIN 1891; ROEMEGUERRE 1891; KNAPP 1891; ASCHERSON 1893; FRAKNÓI 1894; JÁVORKA 1916; SZITTYAY 1915, 1917; ECKHART 1932; NIZSALKOVSKY 1967; DANKÓ 1991; BOROS-GYEVÍ 1993; BUNKE 1994; UBRIZSY-SAVOIA 1994; DEÁK 1995; MARTON 1998; FAZEKAS 2001; NIESSEN 2001; RIEDL-DORN & SZABÓ 1991; LACK 1992, 2005; SZÉKELY et al. 2004; SZABÓ 2011; LAKATOS 1995, 2001, 2003, 2005, 2016; SZMODITS 2013; TÓTH 2014; BAUER & BAJZÁTH 2016). Haynald tevékenységével kapcsolatban még most is kerülnek elő új eredmények, herbáriumuma és a fennmaradt levéltári anyagok értékelése még számos titkot, fontos és apróbb részletet rejt.

Haynald nagyon fiatalon, 36 évesen lett erdélyi püspök. Erdély, a végtelenül szegény vidék „*zord idők jeleit viselte magán...*” (MARTON 1998: 26). A püspöki rezidenciától kezdve a templomok, a plébániák, az iskolák leromlott állapotával, az utak hiányával és a nép megkeseredettségével, bizalmatlanságával kellett szembesülnie Haynaldnak. A fiatal püspök nem rettent meg a helyzettől. Erdély a második hazája lett, tetteinek eredményességét semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy néhány évvel később már „*Erdély szeretett püspökeként*” emlegették őt (HERMAN 1873: 3). Eltökélttségéről, gondolkodásáról, bátorságáról számos cselekedete mellett az erdélyi unió tárgyában 1861-ben elmondott beszéde is tanúskodik. Ennek egy sokatmondó részlete általánosan igaz Haynald egész életpályájára: „*Én csak egy pályát ismerek, egy haladást keresek!*” (Budapesti Hírlap 1891: 10). Az egyházat és társadalmat szolgáló tevékenységének köszönhetően Haynald Lajos neve mecénásként is jól ismert, adományozásairól és ezek összecszerűségéről számos dolgozatban megemlékeznek életrajzírói. Haynald jótéteményeiről az újságok, hetilapok is számos alkalommal beszámoltak, neve még erdélyi püspökként, ilyen hírek kapcsán vált ismertté: „*Dr. Haynald, erdélyi r. kath. püspök ő exelja a részére utalványozott úrbér kárpótlási kötelezvényekből összesen 93,000 pftnyi különféle jótékonyági alapítványt létesített, mellyhez hozzáadva a templomokra és iskolákra eddigelé adott 67,000 pftot is, ez nem kevesb mint 160,000 pftnyi összeget tesz, mellyet ő exelja hat év alatt az erdélyi egyházmegyének, a hazának és emberiségnek szentelt*” (Vasárnapi Újság 1858: 418).

Haynaldot a magyar botanika is jeles alakjai és legnagyobb támogatói között tartja számon (GOMBOCZ 1936: 594). Jól ismert anyagi támogatása tette lehetővé, hogy 1870-ben a Magyar Nemzeti Múzeum növénygyűjteményét önálló osztállyá szervezzék (JANKA 1880: 13–14; FILARSZKY 1902: 8). 1882-ben Haynald százezer példányos magánherbáriumát és a könyvtárát is a múzeumnak hagyományozta. 2016-ban, Haynald Lajos születésének 200. évfordulóján a Magyar Természettudományi Múzeumban

kiállítást rendeztünk (BAJZÁTH & BAUER 2016) az érsek természetrajzi hagyatékából. Törzsgyűjteménye – hagyatéka részeként – 1892-ben került a Növénytárba, de ezenfelül ma számos olyan Haynald-lapot is őrzünk, amelyeket az érsek cseredarabként kortársainak elküldött (1. ábra). E példányok áttételesen, a cserepartner gyűjteményével kerültek múzeumunkba (és ma nem feltétlenül duplumpéldányok!). A kiállítás a Haynald-herbárium értékelése segítségével mutatta be a neves egyházi személyiség és botanikus személyes élettörténetét, egyháztörténeti vonatkozásokkal, zenetörténeti anekdotákkal, földrajzi és történelmi érdekességekkel színesítve. A kiállításból is kiderült, hogy Haynald botanikai munkássága során a bibliai növények kutatása mellett az erdélyi flórakutatást tekintette szívügyének. Jelen dolgozatban utóbbi témára koncentrálni felvázoljuk Haynald legfontosabb hozzájárulásait az erdélyi botanika 19. századi történetéhez.

1. ábra – Egy Haynald által gyűjtött herbáriumi példány (*Cortusa matthioli* L.) cédulája, amelyet Borbás Vincének küldött, majd a Borbás-herbáriummal került a Növénytár gyűjteményébe (BP)

HAYNALD SZEREPE A 19. SZÁZADI ERDÉLYI FLÓRAKUTATÁSOKBAN ÉS A TERMÉSZETRAJZI OKTATÁSBAN

Haynald Lajos növények iránti vonzódása gyermekkorában gyökerezik. Édesapja hatására gyermekként is készített herbáriumot, sőt, egyetemi évei alatt a teológia mellett botanikai előadásokat is hallgatott Bécsben. Erdélyben töltött hivatali évei azonban mérföldkövet jelentettek botanikai érdeklődésében is. A növénytan iránti vonzódása itt vált hivatássá, itt fogalmazódhatott meg benne a tudományos célú növénygyűjtés. Közben lelkipásztorként bejárta a vidéket, arra is ráébredt, hogy az erdélyi táj növényvilága alig feltárt; kutatásainak kezdetén jószerével csak Johann Christian Gottlob Baumgarten 1816-os áttekintő jellegű enumerációja állt rendelkezésre Erdély flórájáról.

NÖVÉNYGYŰJTÉS, HERBÁRIUMÉPÍTÉS

Haynald egyházmegyei hivatali útjain és rövid nyári szabadságain sok helyre eljutott, így flórakutatásához saját gyűjtésekkel is jelentősen hozzájárult. Kanitz 1889-es leírása alapján tudjuk, hogy szabad óráiban a botanikában lelte örömet: *„Ilyen utak alkalmával gyakran előre küldötte kocsiját, maga pedig az érdekes helyeket gyalog kereste föl és a növényvilágban találta örömét; ha pedig magas hivatásszerű functioit bevégezte, nem pihent, hanem kiment a szabadba növényeket észlelni és gyűjteni”* (KANITZ 1889: 3). Erdély, a Keleti-Kárpátok (Radnai-havasok, Hargita, Görgényi-havasok, Hagymás-hegység, Csíki-havasok) és a Déli-Kárpátok (Fogarasi-havasok, Bucsecs, Retyezát, Domugled) számos területéről ismerjük saját gyűjtéseit. Legtöbbet Gyulafehérváron és a környék hegyvidéki részein (Intergáld, Csáklya, Igenpataka), valamint a Maros völgyében gyűjtött. Püspöki kertjét – ahogy később Kalocsán is – kis botanikus kertté fejlesztette, de a székesegyház (**2. ábra**) felújítási munkálatai során az építési törmeléken, a házak oldalában vagy épp a templom mellett növő gyomok sem kerültek el figyelmét. Bejárta a püspökséghez tartozó birtokain álló erdőket, legelőket is, erre utaló megjegyzések gyakran szerepelnek cédulaszövegein (pl. *„Albae Carolinae in prato meo magno”, „in sylvaea meae Tótfalud”, „in meae sylvae Sárdensis”, „in sylva mea Cserniza ad Gáld”*). Több alkalommal eljutott más nevezetes, gazdag flórájú helyekre is, például a

2. ábra – A gyulafehérvári székesegyház Haynald püspökségét követően (Vasárnapi Újság grafikája, 1868)

Tordai-hasadékba, Ünökőre, az Öcsém-tetőre. Ha alkalma volt rá, olykor egy-egy különleges növényritkaság, ill. jellegzetes erdélyi növény ismert lelőhelyeit célzottan is felkereste (esetenként a közelben tevékenykedő fűvész társaságában). Herbáriumában éppúgy megtalálhatók a közönséges fajok, mint az Erdélyben előforduló kontinentális, balkáni és bennszülött növényritkaságok (pl. *Achillea oxyloba* subsp. *schurii* (Sch. Bip.) Heimerl, *Achillea lingulata* Waldst. & Kit. *Adonis volgensis* Stev. *Banffya petraea* Baumg., *Dianthus gelidus* Schott, Nyman & Kotschy, *Dianthus petraeus* Waldst. & Kit. *Ferula sadlerana* Ledeb., *Galatella villosa* (L.) Rchb. f. (**3. ábra**), *Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit. *Hepatica transsylvanica* Fuss, *Nymphaea lotus* L. var. *thermalis*, *Plantago cornutii* Gouan, *Pulmonaria rubra* Schott, *Rhododendron myrtifolium* Schott & Kotschy, *Scabiosa pseudobanatica* (Schur) Jáv., *Senecio hercynicus* subsp. *dacicus* (Hodálová & Marhold) Greuter, *Silene zawadzki* Herbich, *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg.). Haynald egyes gyűjtéseit az erdélyi flóraművek, enumerációk is idézik (Fuss 1866; KANITZ 1881; SIMONKAI 1887; SOÓ 1940), de egyik szintézis sem dolgozta fel maradéktalanul a Haynald-herbáriumot. Borbás Vince 1876 húsvétján Haynald Lajos kalocsai érseknél vendégeskedett és tanulmányozta a Haynald-herbárium harasztféléit. Ennek eredményeit 1877-ben adta közre (BORBÁS 1877). Haynald herbáriumában az érsek saját gyűjtéseinek részletes értékelése azonban a mai napig hiányzik, ezen jelenleg dolgozunk a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában.

Haynald a herbáriumi növénypéldányait legtöbbször saját kezűleg cédulázta, jellegzetes, jól olvasható írását a 19. századi botanikával foglalkozó szakemberek általában messziről felismerik. Ez annak is köszönhető, hogy Haynald nagy mennyiségben (többezres nagyságrend) küldött duplumokat csereanyagként magángyűjtők, taxonómusok, közgyűjtemények és botanikus kertek részére Európa számos országába. „A nagyon értékes fajokból sok példányt hozott forgalomba” (KANITZ 1889: 3), egyes erdélyi lapjaihoz már 1850-es években nyomtatott herbáriumi cédulákat készítettett püspöki rezidenciájának nyomdájában (**4. ábra**). Egyes Haynald-lapok ma is megtalálhatóak a világ számos, nagy múltú herbáriumában. Ez, a magánúton folytatott cseréken és ajánlékozásokon túl, különösen annak köszönhető, hogy Haynald érsek az Anton Kerner (1831–1898) által az Osztrák–Magyar Monarchia flórájának megismerése és dokumentálása céljából 1881-ben elindított *Flora Exsiccata Austro-Hungarica* növénygyűjtemény részére is több ezer erdélyi és magyarországi példányt küldött, bárminemű ellenszolgáltatás igénye nélkül (KANITZ 1889: 3; FRAKNÓI 1894: 10–11).

3. ábra – Gyapjas
őszirozsa (*Galatella
villosa* (L.) Rchb. f.
példány Nagy-Súr
mellől (Haynald
Lajos gyűjtése)

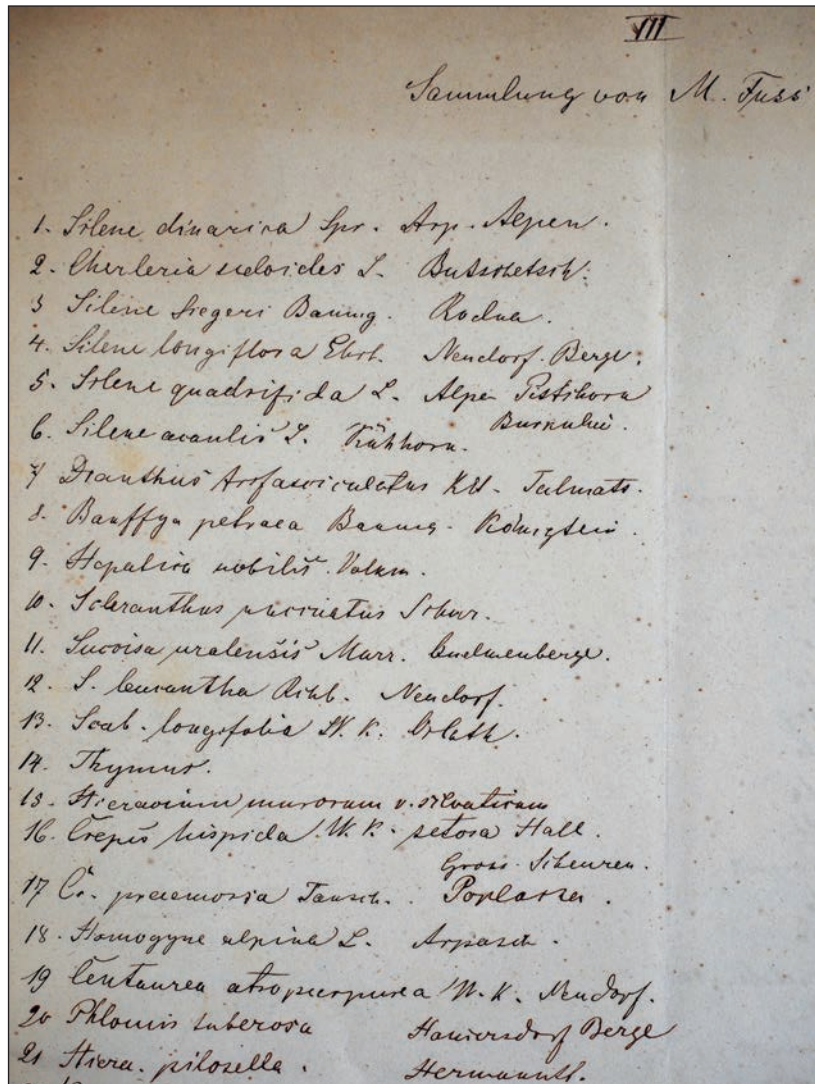

4. ábra – A Haynald-herbárium egy példánya (erdélyi májvirág) nyomtatott herbáriumi cédulával 1858-ból

Haynald jó kapcsolatokat ápolta a kortárs erdélyi gyűjtőkkel, botanikusokkal. Kanitz említi, hogy olykor még a sátrát is megosztotta más, a vidéket járó botanikusokkal.

Czetz Antal [Anton Czetz] (1801–1865), „Erdély fűvészeinek e legszerényebbje legszorgalmasabbja” (HERMAN 1873: 1), „vasszorgalmú”, autodidakta botanikus is jó ismeretségben volt Haynald Lajossal. 1861-ben ismerkedtek meg, amikor a püspök Radnán bérmlást végzett. Ilyen alkalmakkor Haynald mindig kereste a találkozást a környékbeli fűvészekkel. Haynald és Czetz közös kirándulást is tettek az Ünőkön. Haynald Lajos e szavakkal emlékezett meg e találkozásra: „Midőn én Radnán excurráltam vele, mintegy 60 esztendő, edzett egészségű, soványos, csontos férfiúnak találtam őt, ki lelkesedéssel szólott Gánts és radnai havasok flórájáról. Excursiónk két napig tartott s mind a két nap bámultam emlékező tehetségét, mely a havas ritkaságainak lelhelyeit nagy biztonsággal messziről jelezte és felmutatta” (vö. HERMAN 1873: 6). Személyes kapcsolatuk révén Czetz Antal számos gyűjtése megtalálható Haynald herbáriumában. A Czetz-herbárium törzsanyaga halálát követően Kolozsvárra került, Czetz Antal ugyanis a herbaristaként is tevékenykedő polihisztorra, Brassai Sámuelre (1797/1800–1897; vö. KÓVÁRY 1897: 507; GAZDA 2004: 14) bízta gyűjteményét, aki az Erdélyi Múzeum természetrajzi gyűjteményeinek rendezőjeként erről gondoskodott is (HERMAN 1873: 9; CONCHA 1899: 14–15). Simonkai 1887-es munkájában említi, hogy a Czetz-herbárium átnézésére Kanitz Ágost biztosított lehetőséget számára az Erdélyi Múzeum-Egylet és a kolozsvári egyetem gyűjteményeiben (SIMONKAI 1887: 4). Brassai és Haynald szintén ismerték egymást személyesen, a növénycserén kívül számos közös témájuk és céljuk akadt az erdélyi kertkultúrától kezdődően a közművelődés fejlesztéséig.

A tordai patikus, Wolff Gábor [Gabriel Wolff] (1811–1892) is személyesen ismerte Haynaldot, Torda és Kolozsvár környéke számos értékes növényével gazdagította herbáriumát. Haynald egyik látogatásával kapcsolatban egy anekdota is fennmaradt: „Haynald püspök, amikor Tordán bérmlást végzett [1852], Wolff gyógyszerész-botanikusnál is látogatást tett. A tordaiak a püspök tiszteletére nagy bankettet rendeztek, amely éjjel-utánig is eltartott” (ORIENT 1933: 372), majd az éjszaka kellős közepén kiderült, hogy Haynaldnál nem volt elegendő pénz szállodai szobájának kifizetésére, mikor is Wolff gyógyszerész egy orvosságos doboznak álcázott küldeményben két százassal, diszkrétan kisegítette őt. Jó kapcsolatuk sokáig megmaradt. A herbárium példányok gyűjtési adatai arra engednek következtetni, hogy több mint egy évtizeddel később, 1866 júliusában a Tordai-hasadék környékén közösen is botanizáltak.

5. ábra – A Fuss-herbárium lelőhelyes katalógusának részlete a Magyar Természettudományi Múzeumban őrzött Haynald-hagyatékból (TTM-TT-HL-2/1, III.-4./23./10.)

Haynald gyűjteményében számos erdélyi herbárium példány található Fuss Mihálytól [Michael Fuss] (1814–1883), a nagyszebeni gimnázium természettanárától is. Tudománytörténeti gyűjteményünkben ma is tanulmányozható a Fuss-herbárium kézzel írt katalógusa (TTM-TT-HL-2/1), a taxonok és gyűjtőhelyeik felsorolása (5. ábra).

Haynald püspök Janka Viktort (1837–1890) még középiskolás diákként is támogatta. 1856-ban a Bánságban együtt botanizáltak (GOMBOCZ 1936: 482). Régi ismeretségük, barátságuk alapozta meg azt a bizalmat és szakmai elismerést, amelyre alapozva Haynald 1870-ben, a Nemzeti Múzeum önálló Növénytani Osztályának vezetésére Janka Viktort javasolta (FILARSKY 1902: 8). Janka herbárium lapjainak egy része (főleg az 1854-ben és 1855-ben gyűjtött példányok) a Haynald-gyűjteménnyel kerültek a Növénytárba.

Kanitz Ágost (1843–1896) és Haynald Lajos kapcsolata is messze túlmutatott a szakmai, kollegiális szinten. Haynald és Kanitz is 1872-ben kapott meghívást az Accademia Nazionale dei Lincei (Róma) tagságába, ők ketten voltak az itáliai akadémia első két külföldi tagja. Levelezésük töredékesen maradt fenn, de az MTM Tudománytörténeti Gyűjteményében őrzött Kanitz-levelek (TTM-TT-HL-3/26/1–8) alapján a szakmai kérdésektől a magánjellegű problémáig számos témában leveleztek. Minden biznnyal Haynald támogatása is hozzájárult ahhoz, hogy Kanitz a kolozsvári egyetemen katedrát kapjon. Kanitz nevéhez fűződik a *Magyar Növénytani Lapok* elindítása és szerkesztése, Haynald Lajos közleményeinek többsége e folyóirat hasábjain jelent meg. Kanitz a *Plantas Romaniae* című enumerációját (KANITZ 1881), tisztelete jeléül, Haynaldnak dedikálta.

Heuffel Jánostól [Johann A. Heuffel] (1800–1857), Krassó megye korábbi tiszti főorvosától és a térség legjelesebb botanikusától Haynald 1857-ben vásárolta meg herbáriumát (KANITZ 1889: 4). E herbárium nem pusztán értékes, Krassó-Szörény megyei, bánsági gyűjtéseket tartalmazott. A kollekcióval, Heuffel gazdag cserekapcsolatai révén, a Kárpát-medence más tájairól, ill. Európa távoli területeiről, számos gyűjtőtől (KANITZ 1884: 4–5) származó anyag jutott Haynald birtokába. A sor hosszan folytatható, hiszen az erdélyi flóra gyűjtését és a flórakutatás támogatását Haynald később, kalocsai érsekként is szívügyének tekintette. Ferdinand Schur (1799–1878), Csató János (1833–1913), Borbás Vince (1844–1905), Simonkai Lajos (1851–1910) egyaránt küldtek értékes erdélyi anyagokat Haynald részére, és kaptak tőle különféle szakmai segítséget. Az erdélyi déli-kárpáti flóra alkalmi gyűjtői, így a győri születésű gyógyszerész, Dorner József (1808–1873), az esztergomi orvos, Feichtinger Sándor (1817–1907), a Beszterce-

bánya melletti Szénásfaluban született Kmety András [Andrej Kme] (1841–1908), a német geológus, paleobotanikus Carl Justus Andrä (1817–1885), ill. a svéd Alfred Falck (1844–1871) sem feledkeztek meg – erdélyi kirándulásukat követően – Haynald gyűjteménye részére cserepéldányokat küldeni. Simonkai flóraművéből tudjuk, hogy Falck épp erdélyi gyűjtőútján betegedett meg 1870-ben, majd a következő évben meg is halt (SIMONKAI 1887: 16). E néhány kiemelt személy alapján is érzékelhető Haynald herbáriumának közismert és rangos volta. Kanitz így ír erről: *„Azért mindenki, ki oly szerencsés volt Haynaldal egyenes csereviszonyba juthatni, az erdélyi püspök bőkezősége következtében mindig többet kapott, mint adott. Mert [Haynald] főhaja odairányult, hogy abból a sok növényből, mely neki annyi lélekiemelő és Istent dicsérő órát nyújtott, necsak a növénytan minden barátjának jusson, hanem hogy a növénytan barátjai is mindinkább gyarapodjanak. Növénytani törekvés támogatni, lelki örömeire szolgált; és majdnem minden számot tevő hazai botanikus és igen sokan az ifjú nemzedékből, Haynaldban növénytani törekvéseinek úgyszólván természetes pártfogóját látta”* (KANITZ 1889: 3). A Haynald-herbáriumban a gyűjtők között gyakran olyan, a botanikában nem, ill. kevésbé ismert személyek neve (egyházmegyéje papjai, magánemberek) is előkerül, akik sokszor csak azért gyűjtöttek növényeket, hogy a herbáriumi példányaikkal Haynald Lajosnak kedveskedjenek. E személyek életrajzi adatai sok esetben ismeretlenek, hiányosak, nevük jószerével csak a herbárium cédulákon maradt fenn. Említést érdemel közöttük a Jósika-család kevésbé ismert tagja, Jósika Pál [Paulus] (1819–1892). Egyes, eddig meg nem fejtett személyeket takaró nevek („Horváth”, „Várady A.”, „Korni Bertha”, „Hermina László”) megfejtése további kutatásokat igényel. Haynald ezeket az ajándékba kapott növénypéldányokat is besorolta gyűjteményébe.

A Haynald-herbárium értéke évről évre növekedett. Haynald Lajos növénygyűjteményét nemzetközi szinten jelentőssé különösen komplex herbáriumvásárlásai tették. Leghíresebb megvásárolt gyűjteményeiről (Heuffel-, Kotschy-, Schott-, Sodiro-herbárium) számos közleményben beszámoltak már (SCHWEINFURTH 1868; ASCHERSON 1876; KANITZ 1884; BUNKE 1988, 1994, 2000; BAUER & BAJZÁTH 2016). Több gyűjtemény különösen jelentős az erdélyi, a kárpáti és a bánági flóra kutatása szempontjából. A még erdélyi püspöki szolgálata idején megvásárolt Heuffel-herbárium a bánáti – ill. valójában a Kárpát-medencei és balkáni – növénytaxonómiai, florisztikai és növényföldrajzi kutatások során megkerülhetetlen, rengeteg originális anyagot tartalmazó kollekció. Később már kalocsai érsekként vette meg a Schott-herbáriumot (Heinrich Schott (1759–1819) és fia, Heinrich Wilhelm Schott (1794–1865) növénygyűjteményét) és Karl Theodor

Kotschy (1813–1866) hagyatékát. A Schott-herbárium a világ számos területéről tartalmaz növényeket, de erdélyi gyűjtéseket (többek között Kotschy-lapokat) is szép számmal. Kotschy erdélyi-kárpáti tapasztalatait részben publikálta is (KOTSCHY 1853). A Kotschy-hagyatékban különösen értékes anyag a tölgymonográfia (KOTSCHY 1862) és az ehhez kapcsolódó, a Haynald-herbáriumba került típusanyag is.

Haynald a flórákutatók és taxonómiai kutatások támogatása érdekében herbáriumát és gazdag szakkönyvtárát mindig kutatható, nyilvános gyűjteményként kezelte. Támogatása azonban nem merült ki ebben. Magyar botanikusok sorát külföldi útjaik költségeinek biztosítása által is támogatta (SIMONKAI 1887: 4, 18; GOMBOCZ 1936: 597).

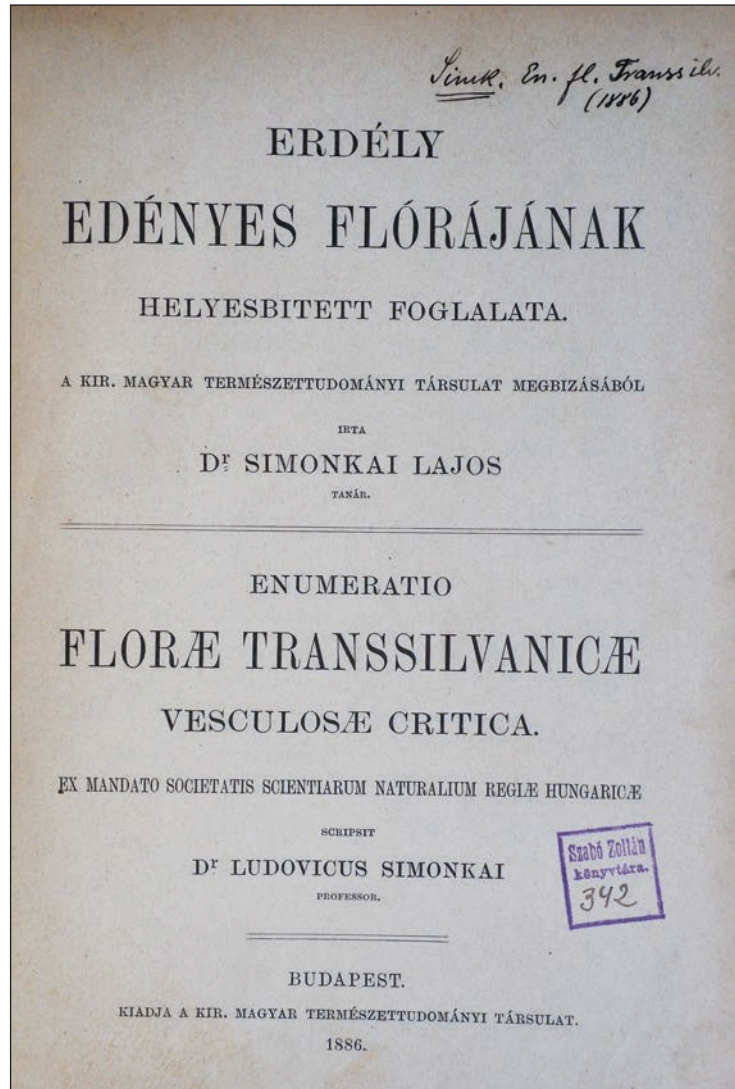
FLÓRAMŰVEK KIADÁSÁNAK TÁMOGATÁSA

Haynald az összegyűlt adatok, ismeretek tudományos közlését is rendszeresen segítette. Heuffel kéziratban maradt alapvető dolgozata, az *Enumeratio plantarum in Banatu Temesiensi sponte crescentium et frequentius cultarum* (HEUFFEL 1858) megjelentetése is Haynald közbenjárásának köszönhető.

Az 1850-es években ő biztatta Fuss Mihályt egy erdélyi flóramű összeállítására. Simonkai Lajos ezt így fogalmazza meg: „Fuss Mihálynak, s a Vereín für siebenbürgische Naturwissenschaftennek ő adta meg az eszmét s a meg-megújuló ösztönzést ahhoz a *Flora Transsilvaniae excursoria-ihoz*” (SIMONKAI 1887: 18). A *Flora Transsilvaniae* (FUSS 1866) elkészültekor a mű nyomtatását, megjelentetését is Haynald anyagi támogatása tette lehetővé.

Simonkai (szül. Simkovics) Lajos 1881-től az aradi főreáliskolában tanított, ekkor kezdte megírni Erdély flórájának új feldolgozását. Haynald közbenjárásának és támogatásának köszönhetően a 1883/84-es tanévben hat hónapi szabadságot kapott, és ezt az időt Bécsben az udvari múzeum, az egyetem, valamint a Kerner- és Halácsy-herbárium átnézésével tölthette. Családi nevét flóraműve megjelenése előtt hazaszeretetből Simonkaira változtatta. Erről így írt Janka Viktornak: „Erdély flórájáról szóló enumeratióm nagyobb mű lesz, mely e nemben azt hiszem az első magyar nyelvű és magyar szellemű mű. Nem akartam, hogy a magyar tudományos irodalom e terméke idegen hangzású ics-vics végzetű név alatt jelenjen meg; mert hát én magyarnak születtem, az is vagyok és egyéb nem is lehetek” (BARTHA 1985: 24). Flóraműve, *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata* címmel, 1887-ben hagyta el a nyomdát (SIMONKAI 1887). Ez

a monográfia (**6. ábra**) egy valódi kritikai szintézis, amely a korábbi dolgozatokon nemcsak az új adatok sokaságával, de a téves taxonómiai megállapítások és adatok kiszűrésével is túlmutat.

6. ábra – Simonkai Lajos erdélyi flóraművének borítóján 1886-os dátum szerepel, valójában 1887-ben jelent meg

HAYNALD AZ ERDÉLYI OKTATÁSÉRT ÉS KULTURÁLIS ÉLETÉRT

Jól ismert, hogy Haynald az erdélyi intézmények közül támogatta az Erdélyi Múzeum Növénytani Osztályát, a kolozsvári egyetem botanikai gyűjteményét. Haynald azonban korántsem csak egyházi és természettudományi témákat pártfogolt. A történettudomány, a művészetek, ill. az általános művelődés ügyét kívánta előremozdítani. Ennek érdekében pályázatok kiírásában és díjazásában is jeleskedett: *„Erdélyi római kath. püspök Haynald Lajos ő nmltga [nagyemlétsága]a 300 ft-ot adott az erdélyi Muzeum-egyletnek, hogy tűzze azt ki pályadíjúl annak, ki Erdély történelmét a rómaiak uralma alatt, a fenmaradt emlékek tekintetbevételével, legjobban megírja. A pályamunkák az erdélyi Muzeum-egylet választmányához Kolozsvárra küllendők be 1862-ki márczius 20-ig. A munka legfőleg 10 nyomtatott ivre terjedhet”* (Vasárnapi Újság 1861: 44).

Haynald Lajos erdélyi püspökként és később kalocsai érsekként is szívügyének tekintette az iskolai oktatás színvonalának fejlesztését, a katolikus székely területek iskoláinak felzárkóztatását (ipartanoda, csíksomlyói székely gimnázium). Az *„érdekesebb természeti ritkaságok”* még püspöki prédikációiban is helyet kaptak (SZITTYAY 1917: 9), a fiatalság természetrajzi nevelése érdekében könyvekkel, eszközökkel, gyűjteményekkel is gazdagította az iskolákat. Erdélyi iskolák szertárában még néhány évtizede is kerültek elő Haynald által gyűjtött herbáriumi lapok (CSEDŐ ex verb.), amelyeket a püspök minden bizonnyal oktatási céllal juttatott el az iskolákhoz. A gyulafehérvári gimnázium részére megvásárolta a szebeni Bilcz István természetrajzi (ásványtani, botanikai és állattani) gyűjteményét (SZITTYAY 1917: 10). A természetrajzi oktatást Haynald még papneveldejében is fontosnak tartotta. Kispapjai részére botanikai kirándulásokat szervezett, meteorológiai észlelésekhez műszereket biztosított számukra (BEKE 1870: 86).

Haynald személyiségéről sokat elárul, hogy Európa-szerte ismert emberként – aki a római pápával, az európai politikai és kulturális élet vezető személyiségeivel személyes kapcsolatot ápolt – miként fordult az egyszerű emberek, hétköznapi problémái felé. Haynald püspöki szolgálatát, jótéteményeit hivatalvesztését követően sem feledték Erdélyben. A dolgozat zárásaként álljon itt egy történet ezzel kapcsolatban. Az MTM Tudománytörténeti Gyűjteményében egy érdekes levél (és a válaszlevél piszkozata) is fennmaradt (TTM-TT-HL-1/5/1–5.). Haynald már bíboros volt Kalocsán, amikor 1881. április 10-én egy Fejér Antal nevű csíkszentdomokosi kiskereskedő egy különleges bükkfarönköt küldött neki ajándékba. Ennek keresztmetszetén, Fejér megfogalma-

zásában „a Megváltó kínterestjének sajátyszerű lenyomata tündöklök”. Mivel a „természet e különös játékát kimagyarázni nem bírták”, a rönköt elküldték Haynald érseknek Kalocsára. A bükkrönk a levél írója szerint a Pásztor-bükk nevű erdőrészből származott, „melyben a néhai bíboros főpap Báthori András megöletett, s pár évtized előtt Főméltóságod fűvészi kirándulást végzett”. Haynald e megmosolyogtató megkeresésre is válaszolt. Köszönő válasza természetesen tudományos, nem feltételez semmi misztikusat a jelenségről, ugyanakkor e levelében sem felejtette el kiemelni „kedves Erdély felé még régi időkből nem lankadott hévvel táplált teljes jó hajlandóságát” (TM-TT-HL-1/5/1–5.).

*

Köszönetnyilvánítás – Köszönöm Matuszka Angéla, Sebestyén Réka, Papp Gábor kollégáimnak a szükséges szakirodalom és tudománytörténeti forrásanyag összegyűjtése során nyújtott segítségüket. Bartók Katalinnak (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár) a kolozsvári Haynald-emlékülés (2017. október 26.) megszervezéséért tartozom köszönettel. Csedő Károly (Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem) értékes szóbeli közléseivel járult hozzá e dolgozat teljesebbé tételéhez, hozzászólásait ezúton is köszönöm.

IRODALOM

- Anon. (1858): Jótékonyságok. – *Vasárnapi Újság* 1858. augusztus 29. 418.
 Anon. (1861): Irodalom és művészet. – *Vasárnapi Újság* 1861. január 27. 44.
 Anon. (1891): Apróságok Haynald életéből. – *Budapesti Hírlap* 1891. július 5. 9–10.
 ASCHERSON, P. (1876): Ueber die botanischen Sammlungen des Prof. A. von Kerner und des Erzbischofs Dr. L. Haynald. – *Verhandlungen des Botanisches Vereins der Provinz Brandenburg* 18: 135–137.
 ASCHERSON, P. (1893): Cardinal Haynald. Nachruf (Vorgetragen auf der Herbst-Hauptversammlung am 10. October 1891). – *Verhandlungen des Botanisches Vereins der Provinz Brandenburg* 34: 50–56.

- BAJZÁTH J. & BAUER N. (2016): Haynald Lajos bicentenáriumi kiállítás a Magyar Természettudományi Múzeumban. The Bicentennial Haynald Exhibition in the Hungarian Natural History Museum. – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 108: 325–337.
- BARTHA D. (1985): Simonkai (Simkovichs) Lajos emlékezete. – *Erdőgazdaság és faipar* 8–9: 24–25.
- BAUER N. & BAJZÁTH J. (2016): „Igéző virágok szemlélésében” – Haynald Lajos természetrajzi hagyatéka. – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest.
- BAUMGARTEN, J. C. G. (1816): *Enumeratio stirpium magno Transsilvaniae principatui praeprimis indigenarum in usum nostratum botanophilorum conscripta inque ordinem sexuali-naturalem concinnata I–III*. – Vindobonae.
- BEKE A. (1870): *Az erdély egyházmegyei papnövelde történeti vázlata*. – Püspöki Könyvnyomda, Károlyfehérvár.
- BORBÁS V. (1877): Dr. Haynald L. érsek herbáriumának harasztféléi. (Újabb adatok a magyar pteridographia ismeretéhez.) – *Mathematikai és természettudományi közlemények* 14: 437–457.
- BOROS GYÉVI I. (1993): Haynald bíboros a Szécsényben található okmányok tükrében. – *Szécsényi Honismereti Híradó* 14–16: 22–29.
- BUNKE Zs. (1988): Die ältesten Blütenpflanzen-Sammlungen des Naturwissenschaftlichen Museum in Budapest. – *Studia botanica hungarica* 20: 9–31.
- BUNKE Zs. (1994): A Herbarium Haynaldianum a Magyar Természettudományi Múzeumban. – *Szécsényi Honismereti Híradó* 14–16: 41–49.
- BUNKE Zs. (1999): Prolegomena für die Bearbeitung des Schott-Herbars. – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 91: 231–259.
- CONCHA GY. (1899): *Brassai Sámuel emlékezete*. – Különnyomat az Akadémiai Értesítő X. kötete 6. füzetéből, Budapest, 1–23.
- DANKÓ L. (1991): Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. – Kalocsai Érsekség; TIT Kalocsai Tagszervezete, Kalocsa.
- DEÁK Á. (1995): Lady Blennerhassett és Haynald Lajos érsek barátsága. – *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3–4.: 83–96.
- ECKHART F. (1932): Egy nagy magyar főpap életéből. – In: ANGYAL D. (szerk.): *A bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve* 2: 272–284.

- FAZEKAS Cs. (2001): Dokumentumok Haynald Lajos 1849-i hivatalvesztéséhez. – *Századok* 135(1): 169–180.
- FILARSZKY N. (1902): A növénytani osztály története és jelen állapota. – *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene*. – Hornyánszky Nyomda, Budapest, 261–276.
- FRAKNÓI V. (1894): Haynald Lajos emlékezete. – *Akadémiai Értesítő* 5(49): 5–21.
- FUSS M. (1866): *Flora Transylvaniae excursoria*. – Verlag H. G. Closius, Cibinii.
- GAZDA I. (2004): *Brassai Sámuel (1800–1897) akadémikus, unitárius tudós, a kolozsvári egyetem professzora, nyelvész, matematikus, botanikus, irodalmár, zenetudós, fordító munkásságának és az életében róla megjelent írásoknak a kronológiája*. – Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.
- GOMBOCZ E. (1936): *A magyar botanika története: a magyar flóra kutatói*. – MTA, Budapest.
- HAEBERLIN, C. (1891): Ludwig von Haynald. – *Leopoldina* 27: 165–184.
- HERMAN O. (1873): Czetz Antal emlékezete. – *Erdélyi Múzeumi Egylet Évkönyve* 6: 1–23.
- HEUFFEL, J. (1858): *Enumeratio plantarum in Banatu Temesiensi sponte crescentium et frequentius cultarum*. – Typis Caroli Ueberreuter, Vindobonae.
- JANKA V. (1880): A magyar Nemzeti Múzeum Fűvészeti osztályának történetéhez. – *Természetrajzi Füzetek* 4: 13–16.
- JÁVORKA S. (1916): Haynald Lajos. (Születésének századik évfordulója alkalmából). – *Botanikai Közlemények* 15(5–6): 127–129.
- KANITZ Á. (1881): *Plantas Romaniae. Hucusque Cognitas*. – Melléklet a Magyar Növénytani Lapok III–V. évfolyamához. Claudiopoli–Londini–Vindobonae.
- KANITZ Á. (1884): *Collectiones plantarum e quibus herbarium Dris Ludovici Haynald, Cardinalis et Archiepiscopi Colocensis coaluit*. – *Magyar Növénytani Lapok* 8: 49–57.
- KANITZ Á. (1889): Haynald Lajos bíbornok mint botanikus. Félévszázados papi jubileuma alkalmából. – In: KÖHALMI-KLIMSTEIN J. (szerk.): *Magyar Sion Órei* 2. – Pozsony–Budapest, 140–157.
- KANITZ Á. (1890): Cardinal-Erzbischof Dr. L. Haynald als Botaniker. Zur Feier seines 50 jährigen Priesterjubiläums. – *Ung. Revue* 10: 1–20.
- KNAPP J. A. (1891): Nachruf an Cardinal Haynald. – *Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien* 41: 785–790.
- KÖHALMI-KLIMSTEIN J. (1889): *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok érések életéből 1816–1889*. – Kiadja Stampfel Károly, Pozsony–Budapest.

- KOTSCHY, T. (1853): Beiträge zur Kenntniss des Alpenlandes is Siebenbürgen. – *Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins in Wien* 3 (Abhandlungen): 57–69, 131–140, 271–276.
- KOTSCHY, T. (1862): *Die Eichen Europas und des Orients*. – Eduard Hölzels Verlag, Wien und Olmuetz.
- KÖVÁRY L. (1897): Brassai százéves pályafutása. – *Erdélyi Múzeum* 14: 7–9.
- LACK, H. W. (1992): Kardinal Lajos Haynald und die Botaniker in Österreich und Deutschland. – *Haynaldia* (<http://binet-biotar.vein.hu>) (Utolsó megtekintés: 2016. november 2.).
- LACK, W. (2005): Kardinal Lajos Haynald als Mäzen der Botaniker in Wien und Berlin. – *Ann. Naturhist. Mus. Wien* 106 B: 221–235.
- LAKATOS A. (1995): Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. – *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 3–4: 97–150.
- LAKATOS A. (2001): Közvetítés és kiegyenlítés Haynald Lajos szerepe az autonómia-mozgalom 1868–1871 közötti szakaszában. – In: SARNYAI Cs. M. (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 19–131.
- LAKATOS A. (2003): *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. – Biográfia, Doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest.
- LAKATOS A. (2005): Haynald Lajos, mint erdélyi püspök (1851–1864). [Lajos Haynald as Bishop of Transylvania (1851–1864)]. – *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1–2: 83–120.
- LAKATOS A. (2016): Félretett akták Kalocsa bíboros érseke, Haynald Lajos (1816–1891) fiókjából. – In: SOMORJAI Á. & ZOMBORI I. (szerk.): *Episcopus, archiabbas, benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest–Szeged, 307–314.
- MARTON J. (1998): Haynald Lajos, a megtorlás idején cselekvő püspök. – Részlet Marton J.: *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig* c. doktori értekezéséből, 26–29.
- NIESSEN, J. P. (2001): Népek, nyelvek, egyházak és autonómiák. Haynald Lajos Erdélye forradalom és kiegyezés között. – In: SARNYAI Cs. M. (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 101–112.

- OMPOLYI M. E. (1889): A pálya kezdete. – In: KÓHALMI-KLIMSTEIN J. (szerk.): *Magyar Sion Őrei* 2. – Pozsony-Budapest, 1–82.
- ORIENT GY. (1933): Erdély gyógyszerész-polgármesterei, szenátorai, országgyűlési képviselői és természetbúvárai. – *Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának Közleményei*, 367–376.
- RIEDL-DORN, C. & SZABÓ T. A. (1991): Haynald Lajos bíboros érsek tudományos hagyatékának Habsburg kapcsolatai. – *Haynaldia* 2: 97–99.
- ROUMEGUERE C. (1891): Le Cardinal Louis Haynald. – *Revue Mycologique* 13: 206–207.
- SCHWEINFURTH G. (1868): *Reliquiae Kotschyanae*. – Berlin, 35 tab., 52.
- SIMONKAI L. (1887): *Erdély edényes flórájának helyesbitett foglalata. (Enumeratio florae transsilvanicae vesiculosae critica)*. – Kir. Magyar Term. tud. Társ., Budapest.
- SOÓ R. (1940): *A Székelyföld flórájának előmunkálatai. Magyar Flóraművek 3. Prodrromus florae terrae Siculorum (Transsilvaniae orientalis)*. – Instituti Syst.-Geobotanici Museique Botanici Universitatis, Kolozsvár.
- SZABÓ L. GY. (2011): Emlékezés Haynald Lajos (1816–1891) bíborosra, kalocsai érsekre, botanikusra, a Magyar Tudományos Akadémia tagjára. – *Farmakognóziái Hírek* 4(20): 2–3.
- SZÉKELY G., BÁLINT L. & RUSSU T. (2004): Haynald Lajos, a botanikus bíboros. – *Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, 463–471.
- SZITTYAY D. (1915): Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek élete. Haynald ifjúkora. – *A Jézus-társasági Kalocsai Érseki Katholikus Főgimnázium Értesítője*, 3–43.
- SZITTYAY D. (1917): Haynald Lajos mint erdélyi püspök. – *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Katholikus Főgimnázium Értesítője*, 3–65.
- SZMODITS L. (2013): Haynald Lajos botanikai munkássága. – *Gyógyszerésztörténet* 9(2): 22–25.
- UBRIZSY SAVOIA, A. (1994): Haynald és Itália. – *Szécsényi Honismereti Híradó* 14–16: 50–55.